

УДК 343.9

Т. В. Мельничук

КРИМІНОЛОГІЧНА ОЦІНКА ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ
ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Перманентне існування та постійне відтворення корисливої злочинності економічного типу на рівні соціобуття та масової свідомості дає підстави стверджувати про стійкість кримінальної економічної поведінки та різнополюсну значущість економічної злочинності у впливі на суспільство в цілому та окремі соціальні інститути.

Розгляд економічної злочинності через призму функціонального аналізу дозволяє визначити її соціально-психологічну обумовленість, прослідкувати закономірності та тенденції розвитку, вплив на різні соціальні процеси, а також сформувати систему кримінологічної безпеки економічної діяльності шляхом нейтралізації функціональності.

Проблематика тіньових та злочинних проявів у сфері економіки активно розробляється вітчизняними та зарубіжними вченими. Міждисциплінарність теми підтверджується фундаментальними працями фахівців із різних наукових напрямків — економічної теорії, кримінального права, кримінології, криміналістики, державного управління тощо. Значну теоретичну та практичну цінність у вивченні та протидії економічній злочинності становлять наукові доробки А. М. Бойка, Б. В. Волженкіна, Н. О. Гуторової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, В. В. Колесникова, В. П. Корж, Н. А. Лопашенко, І. В. Озерського, В. М. Поповича, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. Ф. Ушаповського, А. М. Яковлева та інших, які частково розглядали і проблему функціональності економічної злочинності.

Метою статті є висвітлення та оцінка ролі та взаємовпливу економічної злочинності та суспільних відносин з позицій кримінологічної науки.

Не оспорюючи переваг багаторівневого підходу у методології вивчення економічної злочинності в цілому [1], для оцінки місця економічних злочинів у сучасних суспільних відносинах та механізму їх відтворення слід визнати найбільш дієвим структурно-функціональний аналіз.

Наукового сенсу терміну «функція» (від латинського *functio* — здійснення, виконання) вперше надав німецький вчений Г. Лейбніц у 1692 р. [2], після чого, у міру поширення в різних галузях науки функціональних методів дослідження, поняття функції перетворилося на одну з найбільш фундаментальних і універсальних наукових категорій.

Застосовуючи функціональний аналіз, Т. Парсонс та інші дослідники намагалися не тільки виробити правила функціонування будь-якої системи, а й визначити сукупність необхідних умов або «функціональних передумов» для всіх соціальних систем. Вона повинна володіти і певними способами розподілу матеріальних ресурсів. Крім того, система має виробити певний процес соціалізації людей, даючи їм змогу сформувати або суб'єктивні мотивації підпорядку-

вання конкретним нормам, або певну загальну потребу такого підпорядкування. Водночас кожна система повинна мати певну організацію видів діяльності та інституційні засоби, щоб успішно протидіяти порушенням цієї організації, вдаючись до примусу або переконання [3, 326-327]. Уявляється, що зазначені «функціональні передумови» властиві й економічній злочинності.

Свого часу структурно-функціональний аналіз як теорія та метод були піддані критиці [4], зокрема й через розгляд сталих систем без урахування динамічності розвитку. На противагу цьому Р. Мертон зазначав, що функціональний аналіз не робить упору на статистику; поняття дисфункції відкриває простір для динамічного «вимірювання» структури. Це різного роду соціальні напруженості, стреси, конфлікти, які ведуть до соціальних змін [5, 117].

Сприймаючи ідеї та досягнення структурно-функціонального аналізу у соціології, вчені інших галузей наук — економіки, права, управління — поклали цей метод в основу системних досліджень суспільства та функціонування його підсистем та інститутів. При цьому під функцією розуміють роль, яку певний соціальний інститут виконує відносно потреб суспільної системи більш високого рівня організації або інтересів соціальних груп та індивідів, які до неї входять.

Стійкість кримінальної економічної поведінки на індивідуальному та масовому рівнях у сучасному суспільстві свідчить про набуття економічною злочинністю інституціонального характеру. На думку В. М. Дрьоміна, який здійснив комплексне ґрунтовне дослідження інституціалізації злочинності, найбільш реальні ознаки соціального інституту кримінальні практики отримують саме у сфері економіки [6, 380-404].

Вказане обумовлює доцільність та дієвість використання структурно-функціонального методу в кримінологічних дослідженнях економічної злочинності.

Методологічно значимим у вивченні функціональності економічної злочинності є те, що використання поняття функція в науковому аналізі того чи іншого явища: 1) означає, що воно розглядається не ізольовано і стаціонарно, а з точки зору його динамічного включення в якусь систему явищ, в складі якої вона є необхідним елементом цілого; 2) передбачає не пасивне знаходження даного явища в складі цілого, а його активне виконання роботи, вирішення за його допомогою завдань, необхідних для існування або розвитку цілого; 3) виражає залежність між станом даного явища як елемента системи і станом інших її елементів, а також системи в цілому 4) передбачає деяку регулярність, повторюваність взаємодій або виконуваної роботи [7, 17].

Е. Дюркгейм та пізніше Г. Мід вказували на існування парадоксу злочинності. Хоча злочинність, безумовно, призводить до деяких дисфункцій у суспільстві (наприклад, вимагає додаткових фінансових витрат, завдає шкоди громадянам, призводить до псування майна і соціальної нестабільності), у той же час вона в деякій мірі функціональна.

Виходячи з центрального постулату функціонального аналізу, згідно з яким те, що постійно існує в суспільстві, втілює певну соціальну функцію, було поставлено питання про те, яку функцію в такому випадку виконують злочини.

Е. Дюркгейм висунув і відстоював тезу, згідно з якою соціальна функція злочинності полягає в тому, що її існування (в певних межах) є проявом умов, необхідних для соціального розвитку і зміни суспільства. Злочинність — один із чинників суспільного здоров'я, невід'ємна частина всіх здорових суспільств [8, 42]. Слідом за ним, Р. Мертон бачив у злочині «нормальну реакцію нормальних людей на ненормальні умови» [9, 299].

Як спосіб вирішення проблем, що виникають у суспільстві, злочинність: 1) ефективна, що підтверджується її «життєздатністю» в різних соціально-економічних і політичних умовах; 2) актуальна і затребувана, що підтверджується її еволюціонуванням і вдосконаленням; 3) доступна, що підтверджується її поширеністю. Виходячи з цього, злочинність як явище, властиве виключно людській спільноті, з повною підставою можна розглядати і в якості продукту його культурної еволюції, і елемента культури. Відтак злочинність є однією з форм діяльності, яка в силу своєї результативності була відібрана суспільством в процесі його розвитку і закріплена в якості можливого зразка поведінки. Очевидно, що збереження злочинності означає її об'єктивну функціональність; в іншому випадку вона була б елімінована в процесі еволюції суспільства [10].

Зміст функцій злочинності безпосередньо пов'язаний з її соціальними наслідками і проблемами криміногенної детермінації.

Спираючись на зазначені методологічні аспекти вивчення функціональності злочинності та враховуючи вектори її впливу на суспільство, можемо виділити наступні функції економічної злочинності:

1. Підтримання офіційної економіки «на плаву» під час криз шляхом впливання значних злочинно здобутих та легалізованих коштів.

Часто тіньова економіка та економічна злочинність як її складова розглядаються в якості факторів, що в умовах недостатньої ефективності інституційного базису сприяють економічному зростанню, виступаючи своєрідним буфером, «рятівним колом» у кризовий період офіційної економіки.

При цьому вважається, що тіньову економіку слід розглядати, як позитивне явище: «економічне мастило» — тобто створюється гнучкий резерв для ділової активності і суб'єкти господарювання можуть здійснювати діяльність у межах офіційної та неофіційної економіки; соціальний амортизатор — приватні домогосподарства змінюють в межах тіньової економіки пропозицію праці і попит на товари, тому соціальні витрати стабілізаційної політики не настільки відчутні для держави; вбудований стабілізатор — неофіційні доходи від тіньової економіки та корупції частково використовуються для купівлі товарів в офіційній економіці [11, 127-144]. Хоча, як справедливо вказує М. І. Флейчук, такі позитивні наслідки мають короткостроковий характер і загрожують економічній безпеці у стратегічній перспективі [12, 489].

2. Перерозподіл матеріальних ресурсів, капіталів та інтелектуальної власності. Доходи, отримувані шляхом вчинення економічних злочинів, певним чином сприяють нівелюванню значної соціальної нерівності, викликаної економічною диференціацією прошарків населення, слугуючи засобом перерозподілу матеріальних благ та зниження соціальної напруженості.

Фінансові делікти та злочини дають можливість досягнення економічного успіху за відсутності легальних механізмів або ж дозволяють принаймні сформувати стартовий капітал (тут не можна не згадати відомий вислів Джона Рокфеллера: «Я можу відзвітувати за кожен зароблений мною мільйон, окрім першого»).

У свій час Г. Беккер, один із родоначальників економіки злочинів та покарань, звертав увагу на раціоналізацію кримінальної економічної поведінки, говорячи про те, що злочинці по суті такі ж раціональні, як і будь-які інші люди, — вони так само прагнуть максимізувати свою вигоду за умов обмеженості ресурсів [13].

3. Задоволення суспільних потреб. Незаконне виробництво, обмін та розподіл можуть забезпечувати попит на товари та послуги, які легально заборонені або гостро дефіцитні.

Певним підтвердженням цієї тези служить розвинута Д. Смітом «спектральна теорія підприємства», згідно з якою організована злочинність і легальні бізнесові структури займаються по суті однаковою діяльністю. Організована злочинність є лише подовженням меж звичайних комерційних операцій до підпільного ринку. Це означає, що фармацевт і торговець наркотиками займаються однією і тією ж діяльністю за винятком того, що вони працюють по різні боки цього спектра. Один діє на законній підставі, а інший зайнятий у нелегальному підприємстві. Основна функція обох — постачання наркотиків певному колу покупців — також збігається [14].

Функціональність в даному випадку підсилена відсутністю культури споживання — пересічному споживачу не вельми важливе джерело походження необхідних товарів, особливо, якщо вони дешевші, ніж на офіційному ринку, — а також тим, що держава іноді не витримує конкуренції порівняно з можливостями криміналітету у забезпеченні товарами та послугами, що користуються попитом.

4. Задоволення корпоративних потреб. Злочинна економічна діяльність дозволяє «оптимізувати» чистий дохід підприємства та підвищити рентабельність кримінального бізнесу у випадку обтяжливості податкового тиску та проходження офіційних бюрократизованих процедур; створює можливості для позасудового вирішення конфліктів та зобов'язань виконання договорів.

Загальновідомо, що економічні злочини вчиняють не тільки девіанти-одинаки, але і злочинні організації різного масштабу і різного ступеня стабільності. За свідченням Ю. В. Латова, сучасний злочинний світ (особливо в розвинених країнах), по суті, копіює олігополістичну структуру легального бізнесу: поряд з обмеженим числом великих і стійких організацій (кланів, «сімей», угруповань), які захоплюють найбільш прибуткові сфери, є безліч більш дрібних кримінальних груп, а також злочинців-одинаків, які діють в менш прибуткових сферах і зазвичай перебувають під певним впливом «великих босів» [15, 30].

5. Соціалізація, підміна соціальних функцій держави та громадянського суспільства. В умовах деперсоніфікації суспільних відносин, за якої успішність вимірюється рівнем матеріальної забезпеченості, участь у активній криміналь-

но-підприємницькій діяльності дозволяє набути соціального статусу у середовищі білокомірцевих злочинців, які, до речі, не є носіями кримінальної субкультури, вважають себе «пристосуванцями» до сучасних несприятливих умов ведення бізнесу, що вказує на наявність професійних деформацій. Економічна злочинність забезпечує неофіційну зайнятість населення за рахунок втягнення провідних спеціалістів та професіоналів, виховання підприємницького хисту, навчання для «кар'єри» у нелегальній економіці. Причому і за таких умов діють звичні для економічного циклу правила — розподіл праці, бюджет проекту, система преміювань тощо.

Досліджуючи організовану злочинність, Г. Поттер визначав її суспільні функції, серед яких, зокрема, забезпечення методів підвищення соціальної мобільності для тих, кому не доступні легальні способи доступу; забезпечення широкого спектра соціальних та ділових зв'язків [16]. Аналогічними вбачаються можливості, які створюються за умови участі у протиправних економічних відносинах.

6. Індикатор застарілості деяких норм регулювання та здійснення економічної діяльності. Економічна злочинність ніколи не буває ізольованою. Під час стабілізації або сталого розвитку підприємництва тіньові та злочинні прояви у сфері економіки «паразитує» на легальній інфраструктурі економіки. Послаблення або загострення протиріч в економічній системі, невідповідність економіко-правових норм економічним умовам здійснення підприємницької діяльності часто є детермінантами економічних злочинів. Таким чином економічна злочинна діяльність стимулює суспільство до реформ, а в результаті зволікання заміщає неефективні інститути національної економіки.

На відміну від корисливої злочинності загально-кримінального профілю, яка належить до традиційних форм примітивного перерозподілу майна та визначається як ядерний вид злочинності, економічній злочинності властива мінливість.

У зв'язку з цим спостерігається залежність форми економічної злочинності від економічної та суспільної формації держави. «Саме соціально-економічна природа економічної злочинності обумовлює її генетично-каузальну залежність від розвитку економічної системи» [17, 72].

7. Кримінальні економічні відносини служать «мостом» між іншими видами злочинної діяльності та офіційною економікою, що реалізується, зокрема, в «обслуговуванні» відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

Нерідко база офіційного підприємництва використовується у кримінальних цілях. Так, вчені прослідковують тісний взаємозв'язок між посадою (робочим місцем) особи та використанням нею своїх повноважень (можливостей) для протиправної активності. Як вказує Р. Б. Фрімен, дослідження участі молоді у кримінальній економіці показали, що злочинна активність і законна робота не є взаємовиключними видами діяльності, багато молодих людей розглядає злочинність та роботу у правовому полі як реальні способи отримання прибутку і вибирає той або інший залежно від кон'юнктури ринку. Молодь навіть використовує «мову» офіційної зайнятості («отримувати платню», «ходити на роботу»), щоб описати свої злочини [18, 3543-3544].

Уявляється, що зазначений перелік функціональних компонентів економічної злочинності не є вичерпним. Держава та суспільство постійно відчують на собі вплив фінансово-економічних злочинних трансакцій, причому на різних етапах розвитку систем господарювання їх роль різнополюсна.

Тому й оцінка функціональності злочинних проявів у сфері економіки досить не однозначна. З одного боку, економічна злочинність сприймається як функціональна необхідність, обумовлена крайностями сучасного суспільства. З іншого, досягнення кримінологічної науки дозволяють вважати можливий позитивний ефект від економічної кримінальної активності короткостроковим та у підсумку дестабілізуючим.

Розглядаючи тіньову економіку як соціально-економічний інститут, Ю. В. Латов вважав, що в розвитку суспільства тіньова економіка відіграє трояку роль — вона є одночасно механізмом «намацування» інституціональних інновацій, дублікатом пануючих інститутів і механізмом «відбраковування» старих інститутів (їх утилізації). У кожній з цих іпостасей тіньова економіка виконує у відношенні до легальної економіки як конструктивні, так і деструктивні функції. На початкових етапах ринкової модернізації країн колишнього соціалістичного табору тіньові економічні відносини відігравали переважно конструктивну роль, ставши важливою частиною механізму ринкових реформ. Вони втягували в реформи радянську номенклатуру, допомагали виживати малозабезпеченим і середнім верствам населення, забезпечували бізнесменам мінімальний рівень захисту прав власності. При переході від командної економіки до ринкового господарства тіньові економічні відносини стали чинити на російську економіку переважно деструктивний вплив, гальмуючи формування ефективної російської моделі ринкового господарства і будучи тим самим загрозою національній економічній безпеці [19, 11-13].

В цілому ж досліджена функціональність економічних злочинів є деструктивною, оскільки не просто сприяє розширеному самовідтворенню злочинності, але й виходить за соціально прийнятні та контрольовані межі, дестабілізує сталий розвиток бізнесу, формує кримінально орієнтовану психологію, знижує рівень соціокультурного та етичного потенціалу суспільства; до того ж в умовах відкритості економічної діяльності знижує конкурентоспроможність суб'єктів вітчизняної економіки у міжнародному бізнесі та формує негативний імідж держави у світі.

Висновки. Застосування структурно-функціонального аналізу при оцінюванні місця економічної злочинності у сучасному суспільстві та зв'язку із різними соціальними інститутами дає підстави для висновків про її соціально-економічну значущість, а тому й утопічність ідеї подолання. У той же час короткострокова функціональність економічної девіантності провокує суттєві дисфункції сталого розвитку суспільства та зумовлює принципово новий підхід до системи протидії економічним злочинам — забезпечення кримінологічної безпеки, що дозволяє використати функції злочинності проти неї самої з метою попереджувального впливу.

Література

1. Бойко А. Методологія пізнання економічної злочинності // Вісник Львівського університету. Сер. юридична. — 2008. — Вип. 47. — С. 153-163.
2. Черепашук А. А. Історичний розвиток поняття функції [Електронний ресурс] // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: зб. наук. пр. — Режим доступу : www.nbtuv.gov.ua/portal/natural/vcp/1st/2008_53/aac.htm.
3. История социологии в Западной Европе и США : учеб. для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 576 с.
4. Здравомыслов А. Г. Функционализм и его критика // Информационный бюллетень 6. Серия: переводы, рефераты. Структурно-функциональный анализ в современной социологии / Науч. совет АН СССР по проблемам конкретных соц. исслед., Сов. соц. ассоц. [и др.]. — М., 1968. — Вип. 1. — С. V-XVIII.
5. Покровский Н. Е. Одиннадцать заповедей функционализма Роберта Мертона // Социологические исследования. — 1992. — № 2. — С. 114-117.
6. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — 616 с.
7. Тимохин С. Ю. Функции, задачи и цели уголовного права: проблемы соотношения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Ю. Тимохин. — Владивосток, 2002. — 18 с.
8. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности (Современные буржуазные теории). — М. : Прогресс, 1966. — С. 39-44.
9. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории). — М. : Прогресс, 1966. — С. 299-313.
10. Пудовочкин Ю. Е. Функции преступности и некоторые направления ее предупреждения // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Сибирском регионе : сб. материалов междунар. науч. конф. (16-17 февраля 2006 г.) : в 2 ч. — Красноярск : Сибир. юрид. ин-т МВД России, 2006. — Ч. 1. — С. 88-91.
11. Carter N. The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy / Nail Carter. — NY : Cambridge University Press, 2001. — 382 p.
12. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. — Л. : Ахілл, 2008. — 660 с.
13. Becker G. Crime and Punishment: An Economic Approach // Journal of Political Economy. — 1968. — Vol. 76, N 2 ; Беккер Г. Преступление и наказание: экономический подход // Истоки. — М. : ГУ-ВШЭ, 2000. — Вип. 4. — С. 28-90.
14. Smith D. C. Paragons, Pariahs, and Pirates; A Spectrum-Based Theory of Enterprise // Crime and Delinquency. — 1980. — N 26. — P. 358-386.
15. Латов Ю. В. Экономика вне закона : очерки по теории и истории теневой экономики / Ю. В. Латов. — М. : Моск. обществ. науч. фонд, 2001. — 284 с.
16. Potter G.W. Criminal Organizations: Vice, Racketeering and Politics in an American City / Gary W. Potter. — Prospect Heights : Waveland Press, 1994. — 213 p.
17. Бойко А. М. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 1. — С. 68-74.
18. Freeman Richard B. The economics of crime / Richard B. Freeman // Handbook of Labor Economics, O. Ashenfelter & D. Card (ed.). — 1999. — Vol. 3, chapter 52. — P. 3529-3571.
19. Латов Ю. В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России : автореф. дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.03 / Ю. В. Латов. — Тюмень, 2008. — 52 с.

Анотація

Мельничук Т. В. Кримінологічна оцінка функціональності економічної злочинності. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду актуальних для сучасної теорії та практики питань функціональності економічної злочинності через призму кримінологічної науки. Завдяки висвітленню основних механізмів та наслідків впливу тінювих та кримінальних економічних відносин розкривається функціональна значимість економічної злочинності у сучасному суспільстві, а також можливість використання отриманих знань у попереджувальній діяльності.

Ключові слова: економічна злочинність, функції злочинності, структурно-функціональний аналіз.

Аннотация

Мельшичук Т. В. Криминологическая оценка функциональности экономической преступности. — Статья.

В статье рассматриваются актуальные для современной теории и практики вопросы функциональности экономической преступности через призму криминологической науки. Благодаря обозначению основных механизмов и последствий воздействия теневых и криминальных экономических отношений раскрывается функциональная значимость экономической преступности в современном обществе, а также возможность использования полученных знаний в предупредительной деятельности.

Ключевые слова: экономическая преступность, функции преступности, структурно-функциональный анализ.

Summary

Melnychuk T. V. Criminological Assessment of Functionality of Economic Crime. — Article.

The article is devoted to contemporary theory and practice of functional economic crime through the lens of criminological science. Thanks to the designation of the basic mechanisms and effects of shadow and criminal economic relations functional significance of economic crime in modern society, as well as the ability to use the acquired knowledge in preventive activities are revealed.

Keywords: economic crime, crime functions, structure-function analysis.

УДК 343.232:343.353

Д. Г. Михайленко

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Визначення об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та виявлення його значення є важливим для правильного розуміння природи цієї групи злочинів, їх ознак. Об'єктом злочину визначаються соціальна, політична сутність і суспільна небезпека діяння [1, 5]. За об'єктом злочину приховується справжня природа тієї чи іншої категорії злочинів, того чи іншого конкретного складу злочину, його спрямованість [2, 292]. Образно висловився із цього приводу Л. І. Спірідонов: «...розгадка «таємниці» злочину ... полягає в аналізі суспільних відносин» [3, 25]. Крім того, як і кожний елемент складу злочину, об'єкт використовується для кваліфікації вчиненого. Саме з метою вирішення окреслених питань і будуть побудовані подальші міркування. Проблемам об'єкта службових злочинів присвячено значну кількість наукових праць, тому навіть просто перерахувати вчених, які зробили внесок у вирішення цього питання, є досить кропіткою справою. Їх роботи у цій статті широко використовуватимуться, що в повній мірі розкриє теоретичну базу дослідження.

Всі науковці згодні з тим, що об'єктом злочину є те, на що посягає злочинне діяння і що береться під охорону кримінальним законом, але на цьому єдність поглядів закінчується. Відомо, що найбільш поширеною є концепція, яка визначає об'єкт злочину через категорію «суспільні відносини», що своїм корінням сягає кінця ХІХ ст. [4, 139] та детально розроблена в радянській